

CRNO MORE
ILI KRAJ SVETA

SLOJEVITA ZNAČENJA SIMBOLA VODE

Voda zauzima granično mesto u mitskom prostoru, koji je nehomogen, podeljen na sveti i profani, centralni i periferni... Prelazak preko nje je opasan jer podrazumeva ulazak u drugi i drugačiji svet. Više od drugih elemenata, ona ima dvostruku prirodu – i solarnu i htonsku. Njen simbolički potencijal je zato veliki i dolazi do izražaja u mitovima i književnosti.

U ulozi vodene granice javljaju se potoci, reke, mora, okeani. Ovom prilikom biće reči o Crnom moru. Ono je reprezentativan primer jer se u različitim vremenima i kulturama shvata kao granica. Čak je i danas, u geografskom smislu, zadržalo marginalni položaj između Evrope i Azije. Svoje mitsko značenje prenosi iz klasičnih mitova u istoriju i književnost, odnosno umetnost.

Posmatraćemo crnomorski simbol u tri kulture – antičkoj grčkoj, antičkoj rimskoj i savremenoj zapadnoevropskoj, kao i u tri oblasti ljudske kulture – mitu, istoriji i književnosti.

Grčki mit je na hronološkom početku evropske civilizacije i osnova je za razumevanje druga dva primera. Za antičke Grke Crno more bilo je granica poznatog sveta, znači u isto vreme mitska i realna. U tom smislu jasno je zašto su priče koje govore o dalekim zemljama, dugim putovanjima i progonstvima vezane za ovaj prostor.¹ Ono simbolizuje divljinu van ljudskog pitomog sveta, stoga je blisko prostoru smrti.

Najznačajniji mit vezan za Crno more svakako je mit o Argonautima. Beotijski kralj Atamant treba da žrtvuje Zevsu sina Friksa i ćerku Helu. Međutim, Zevs šalje zlatorunog ovna koji odnosi Friksa u Kolhidu, današnju Gruziju, na Crnom moru, zamenjujući ljudsku žrtvu životinjskom. Hela pada sa ovna u vodu i po njoj Helespont (današnji Dardaneli) dobija ime. Znači, obale Kolhide predstavljaju zamenu za smrt, pa tako daleki svet na granici simbolički prikazuje svet mrtvih. Uz to on je zemlja izgnanstva na obalama dalekog mora, a voda je važan element podzemnog sveta². Glavni junak mita o Argonautima je Jason, čiji je otac Eson Atamantov sinovac. Da bi postao dostojan prestola, stric Pelij ga šalje u Kolhidu, na Crno more, da donese zlatno runo. U ritualističkom tumačenju plovidba u daleku zemlju, preko velikih voda, predstavlja vladarsku inicijaciju. Voda je opasan prostor, povezan i sa različitim akvatičkim čudovištima, koja dolaze iz vode kao

174

prostora mraka, noći, smrti i amorfno³. Zato je i putovanje vodom puno neizvesnosti, a savladivanje prepreka, tokom prelaska granice, dokazuje da je mladić sposoban da vlada. Osim toga, boravak u dalekoj zemlji preko mora, sličnoj zemlji smrti, takođe je opasan. Ko uspe da se vrati odatle, pokazuje izuzetnu vrednost. Kolhida u sebi spaja dve odlike sveta mrtvih – ona je daleka marginalna zemlja i zemlja preko mora. U tom simbolističkom fonu Jason se, vraćajući se sa Crnog mora, vraća iz onostranosti, iz smrti, odnosno, ulazi u novi život poput mladića u inicijaciji. Idući u najistočniju zemlju Homerovog doba, znači u divljinu, Jason je, poput junaka iz bajki, i junak pred teškim zadatkom. Ovakvo tumačenje je formalističko. Analizom funkcija koje se pojavljuju i ponavljaju u mitu i književnosti dolazi se do zaključaka o njihovom poreklu, objašnjava se veza između njih. U tim tumačenjima prelazak vodene granice oblik je rešavanja teškog zadatka i čest je motiv priča, bez obzira na njihov karakter – mitski, folklorni ili literarni.

Na vodenom putu Argonauti, junačka družina okupljena oko Jasona, nazvana po brodu kojim putuje, pristaju u različitim zemljama koje imaju odlike tuđih i divljih. Na ostrvu Lemnu, u Mramornom moru, sreću žene koje su poubijale svoje muževe jer su ih zamenili tračkim devojkama. U zemlji Mosinaka ljudi žive u grupnom braku, što ukazuje na zaostalost zajednice u evolutivnom smislu. Sve te priče treba da potvrde osnovno ustrojstvo sveta podeljenog na svoj i tuđ deo, pri čemu je tuđ uvek lošiji, zao, divlji, u oštrom kontrastu sa grčkom civilizacijom.

Sam ulaz u Crno more čine Sudarne stene koje udaraju jedna o drugu dok more oko njih ključa. Opasan prolaz pojačava značenje mede. Da bi ušli u Crno more kao tuđ prostor, Argonauti moraju da produ između stena. Kao što rituali pomažu da se prede granica u obredima prelaza, tako ovde u pomoć pristizhe boginja Atina. Ona daje dobar znak jer je golubica uspela da preleti kroz tesnac izgubivši samo krajičak repa. Tako i brod pereleće opasnost oštetiivši samo kraj kormila. Otada su stene nepokretne i danas ih znamo kao Bosfor.

U Kolhidi Argonauti, uz pomoć čarobnice Medeje, ćerke kralja Ejeta, uspevaju da dodu do runa i pobegnu poteri. Iako je pomogla grčkom junaku, Medeja je u mitu pre poznata kao negativna figura. Ona je neverna ćerka, bratoubica, ali i ubica rođene dece. Na grčkim vazama iz petog veka pre nove ere sreću se scene u kojima Tezej progoni Medeju, maćehu koja ga je oklevetala kod oca⁴. Ponovo vidimo da u paru sa grčkim junakom crnomorska princeza obrazuje par sličan binarnim opozicijama centar/periferija, grčko/istočno, žensko/muško, zlo/dobro. Njene odlike se u tradiciji prenose na prostor sa koga je potekla, a koji kao tuđ neminovno ima negativno značenje. Iz mita znamo da ju je spasila Atina i smrt zamenila progonstvom na Crno more. Kao što je Friksu smrt zamenjena životom na perifernoj kolhidskoj obali, tako je to slučaj, iako iz drugih razloga, sa Medejom.⁵

Za Grke Crno more je udaljeno, ali su oni na njemu imali svoje kolonije, znači vremenom postaje poznatije. Iako su se granice realnog, geografskog prostora proširile, ono za Rimljane ostaje sam kraj sveta, divlje i necivilizovano mesto koje se ni po čemu ne može uporediti sa sjajem, bogatstvom i kulturom

175

Rima. U takvu oblast proganjan je antički rimski pesnik Publije Ovidije Nazon. Pošto Tome od Kolhide odvajaju samo talasi Dunava, Ovidije u svojim pismima poredi sebe sa Jasonom i primećuje da je njemu teže jer je, za razliku od mitskog junaka, dalje od kuće, sam je i nema pored sebe sposobne i verne pratiocice poput Argonauta, ne pomažu mu bogovi dok je Jason pod zaštitom Zeusa, Here, Atine, Apolona... pored sebe nema ženu koja ga voli, a Medeja je magijom i ljubavlju pomagala grčkom heroju (Nazon 1996, V, 17/18:122).

Istorijska je činjenica da je Ovidije Nazon proteran u Tome, današnju Konstancu, na Crno more, u doba vladavine rimskog cara Avgusta, na prelasku iz stare u novu eru. Tačan razlog progonstva nije poznat. Pretpostavlja se da je znao za dvorski skandal u koji je bila upletena i imperatorova ćerka, ili je i sam učestvovao u njemu. Drugi razlog leži u lascivnosti njegovog dela *Ars amatoria*, koje se kosilo sa strogim konzervativnim moralom Avgustovog doba. O istorijskom događaju ovom prilikom govorimo zato što on prelazi u legendu. Ovidijeva sudbina je izuzetan primer tumačenja istorije na mitski način. Tomi i Crno more zadržavaju odlike mitskog kraja sveta, a pesnik postaje simbol proganjanika.⁶

O Ovidijevom doživljaju progonstva i predela oko Crnog mora čitamo u dva njegova dela – *Tristia* i *Epistolae ex Ponto*.

Posebno u poređenju sa Rimom Crno more (i Tomi) postaje tipičan prostor granice, do te mere marginalan da se poistovećuje sa onostranim. U sučeljavanju, ta dva mesta gube svoja realna značenja i postaju simboli.

Više nego Atina u antičkoj Grčkoj, Rim je u Rimskoj imperiji bio centar u svakom smislu, profanom i sakralnom. Za razliku od Grčke koja se sastojala od polisa, Rim je središte carstva i mitski pupak sveta. Život u njemu i njegova raskoš nedostižni su uzori. Sve što nije Rim jeste potpuna periferija. U takvoj organizaciji sveta, Tomi su sam kraj, tako skriveni da za njih jedva znaju i susedni Geti. Sve je daleko od Rima, jer on nije samo prostorni već i metafizički pojam, a od Toma nema ničeg daljeg.

Nasuprot rimske civilizacije, uredjenih vrtova, voćnjaka i vinograda u okolini grada, oko letnjikovaca, udobnog i bogatog gradskog života nalazi se potpuna divljina crnomorske obale. Iako u Rimu vlada nesigurnost, iako su u njemu ograničene slobode, u krajnjem slučaju rezultat tih ograničenja jeste i pesnikovo progonstvo, ipak se Crno more i Tomi doživljavaju kao nesigurni, Ovidije oseća da opasnost vreba odasvud, Pont doživljava kao demonski kraj. Njegova pisma i elegije puni su osećanja straha – od prirode i varvarskih plemena, njihovih otrovnih strela. Opsednut je smrću i samo želi da bude pokopan u pitomim poljima, da ne bude ostavljen u divljoj sarmatskoj zemlji gde njegova duša neće moći da nađe mir i spokoj.

Crno more je značajno drugačije od Sredozemnog koje je poznato i centralno, bliže Rimu. Kao daleko, granično i divlje ono je pre svega opasno. Na njemu nema luka kao znakova civilizacije, ovog/poznatog sveta. Nasuprot razvijenoj trgovini i pomorstvu na Sredozemlju, grčke trgovačke kolonije na Crnom moru su zanemarljive. Obale su hridovite, na njima nema vrba i hrastova na koje je pesnik navikao kod kuće. One su domovina Boreja, boga olujnog severnog vetra, orkana, ledenih vihora i snegova (Nazon 1995, IV, 13:158).

176

U paru toplo/hladno hladno Crno more označava zlo, neprijateljsko, daleko. Pesnik prvi put vidi zaledeno more i zaledeni Dunav i to ga onespokojava. Čini mu se kao da su snegovi večni, a zemlja sasvim promrzla, na njoj ne raste vinova loza i nema voćnjaka. Kao pusta ona je u još jednom smislu marginalna. Obala je gola i kamenita, pod udarima vetrova i grada.

Kao i obala, i pučina je divlja, jaki vetrovi stvaraju velike talase. Dok ih gleda, pesnik se boji i misli na smrt, na opasnosti koje ga vrebaju ne samo na obali, već i na moru.

U Ovidijevim impresijama spajaju se dve granice, vodena i nebeska. Čini mu se da je Crno more blizu zvezda, blizu Velikog i Malog medveda. Nasuprot njemu, Rim, kviritski grad, od njih je daleko (Nazon, 1996, V, 17/18: 122). Nebo nije negativan simbol, već solarni prostor, ali predstavlja drugi svet. Blizina onostranog uvek je tajnovita i upućuje na neljudsko pa time izaziva strepnju. Dolazi do inverzije značenja u paru blizu/daleko jer se menja perspektiva. Blizu više nije svoje, već se radi o blizini u odnosu na krajnju daljinu, na nebeski svod i zvezde. Daleki Rim je ono što je poznato, poželjno. Dovodenjem u vezu Crnog mora sa nebom, ono postaje i simbol drugog sveta, ne samo kraja. Taj drugi svet nije definisan kao prostor mrtvih ili prostor bogova, već jednostavno kao drugi, time nepoznat, što je suštinski važno za pesnikov doživljaj Toma i za mitsko ustrojstvo zemlje. I kada kaže da mu smetaju vazduh i voda na Pontu jer su drugačiji, priznaje da ga zapravo muči duševna tegoba jer je na periferiji, u mitskom smislu odvojen je od pupka sveta, od centra.

Osim prirode crnomorsku obalu određuju i ljudi. Ovidije se, kao rođeni Rimljanin, prvi put sreće sa varvarima, getskim i sarmatskim plemenima. U sukobu kultura potencira se opozicija domaće/strano, aktivira se iskonski strah od drugačijeg i mržnja prema drugom. Crno more tako postaje mesto na kom žive ljudi duge kose i brade, u kožnoj odeći, koji nose tobolce i otrovne strele (Nazon, 1996, V, 19:128). Nasuprot rimskom pravu vlada zakon jačeg. Simbolika granice pomera se sa kosmološkog na antropološki nivo, a voda postaje samo okruženje, ne i suštinska komponenta sistema. Za razumevanje prirode ljudskih odnosa važno je primetiti da koliko su Geti i Sarmati za Ovidija varvari, toliko je i on to isto za njih, odnosno on je drugi, stranac, pa time i nepoželjan.

Iako je Ovidijev život realan u istorijskom vremenu, iako je njegovo posmatranje Toma logičko, u njemu prepoznajemo mitske mehanizme ustrojstva sveta. Zagonetna priča o proganom pesniku, prenoseći se kroz vreme, sama postaje legendarna i čini prostor tajanstvenim. Pont kao simbol granice u prostoru stiže iz priče o Argonautima u istoriju i tu zadržava svoje mitsko značenje i ne postaje deo racionalnog sveta. I kada se svet bude proširio i Crno more definitivno izgubi marginalno značenje, Puškin, pisac progan na Kavkaz, sasvim će razumeti antičkog pesnika i njegov doživljaj Toma kao najudaljenijeg kraja sveta. Braniće od književnih kritičara *Tristiu* i *Epistolae ex Ponto* zbog njihove iskrenosti i autentičnih osećanja (Nazon 1995, IV, 13:25), tako da doživljaj granice u modernom svetu postaje sasvim subjektivni doživljaj, zadržavajući svoje mitsko poreklo.

Koliko je u antropološkom smislu važan pojam granice, u ovom slučaju vodene, vidimo po vitalnosti priče o proganstvu rimskog pesnika.

Progonstvo kao politički motiv ima korene u antici, ali i značajnu ulogu u istoriji književnosti (od Danteove sudbine na prelasku iz srednjeg veka u humanizam, preko romantičarske aktualizacije Prometejevog lika do savremenih motiva političke represije). Ono postaje jedan od centralnih problema jer otkriva ljudsku prirodu, jer se pišući o progonstvu pisci bave kritikom sveta u kome žive i idejom humanosti. Ovom prilikom zadržaćemo se na romanu austrijskog pisca, Kristofa Ransmajera *Poslednji svet*, koji se bavi ovom temom u umetničkom dijalogu sa Ovidijevom sudbinom.

I na kraju 20. veka, vek i po posle Puškinovog izgnanstva, još uvek je živa simbolika Crnog mora kao vodene granice sveta. Ransmajerov razgovor sa Ovidijem višestruko je značajan, pre svega na planu estetskih i umetničkih vrednosti, ali i mogućnosti razvijanja mitskog motiva u profanom svetu i ukazivanje na njegovu vitalnost.

Ma kako kulturni sistemi bili usko povezani, kada govorimo o vezama između mita i književnosti, moramo biti obazrivi da ne bismo učitali mitske odlike tamo gde ih u delu nema, gde se samo radi o metaforama ili nekim drugim stilskim sredstvima. Međutim, piščevo upućivanje na Tome i Pont kao na *to negde*, prazno pristanište na kraju sveta i mesto progonstva (Ransmajer, 2003:128) otkriva jasne intertekstualne veze sa Ovidijevim delima, tako da možemo dozvoliti sebi da, razmišljajući o modernom romanu o političkom progonstvu i vitalnosti umetnosti, govorimo o mitskoj vodenoj granici. Obratićemo pažnju na opise vode koji u sebi nose značenja vezana za mitski granični prostor.

Ransmajer priču smešta u neodređeno, ali moderno vreme filmova, autobusa... pa i političkih govora na stadionima koji podsećaju na fašizam. Zbog nepoštovanja prema Avgustu, političkom i vojnom državnom aparatu, Ovidije je progнан. Pont se ponovo javlja kao simbol izgnanstva i kraja u slici golubova koji imaju boju Crnog mora dok preleću iznad njegove kuće. Ono je za to pogodno jer na njegovim obalama, u planinama nad njim *iščezava svet* (Ransmajer, 2003:33).

Kao prostor nestajanja, Pont aktualizuje problem ljudske konačnosti. Duše silaze u podzemni svet na obalama okeana i iščezavaju zauvek, ovde se isto dešava živima u kontekstu totalitarnog društva. Iako je reč o modernom vremenu i političkom kontekstu, opis graničnog predela je isti. Kao u Ovidijevim delima i mitovima, on je pre svega divlji.

Samo putovanje u Tome podseća na orkan. Brod pristaje uz mol koji su razorili talasi i koji je obrastao u mahovinu. Snaga prirodne stihije ukazuje na svet što prevazilazi čoveka u snazi i moći. Videli smo da pustoš mesta i kod Ovidija označava među. I pristanište obraslo u mahovinu upućuje na napuštenost, udaljenost od ljudi. Iako su Tomi naseljeni, reč je o drugačijem stanovništvu. Svi likovi su došli odnekud, iz neke pitome sredine i ostali u predelu metaforički obraslom u divlje rastinje. I u romanu postoje motivi snega i leda, olujnih vetrova, lomljenja mora o litice i grebene. Pisac na više mesta ističe magle koje prekrivaju vodu i kao da u vodenoj pari kriju ulaz u drugi svet. Ulaz u Tartar na izvoru Okeana u gračkoj mitologiji nalazi se u severnim maglama⁷. Kao što je more zapenušano i zastrašujuće, takva je i beskrajna

178
kamena pustoš obale. Nad Tomima je i senka Kavkaza, drugog simbola progonstva na granicu još od mita o Prometeju.

U ovu htonsku predstavu mora uklapa se i scena u kojoj gorštaci, bežeći od morena i kamenih lavina na obalu, prinose žrtve moru kao demonu ili božanskom biću. Bacajući darove u vodu i pevajući pesme, nadaju se da će umilostiviti stihiju. Spajaju se granični prostor i biće na granici. U mitovima natprirodna bića i demoni često borave u vodama na medi i postaju njihov ekvivalent⁸. Pisac nam pokazuje vitalnost mitskih slika vezanih za vodu i prostor oko nje, kao i preživjele ostatke obreda žrtvovanja u savremenom svetu, u varijanti bacanja raznih stvari u more.

Boravak na periferiji uvek prati nostalgija za centrom. Kao što je Ovidije žudeo za Rimom, Ransmajer uvodi junaka koji takode čezne za zavičajem. Nemcu Tizu, koji je posle nekog rata ostao u Tomima kao ranjenik, nedostaju močvare kod kuće. Ovde se sukobljavaju dve vode – Crno more kao tude i daleko i močvare kao svoje, iako su i one najčešće obeležene negativno, kao nečiste i htonske. U romanu od mitskog značenja ostaje samo ono vezano za opoziciju svoje/tude. Za Tiza su nemačke močvare centralni prostor (Rim više nema ekskluzivno pravo na značenje centra), a Crno more ostaje simbol vodene granice.

U duhu savremenog načina mišljenja, Ransmajer relativizuje pitanje granice. Stavlja akcenat na problem perspektive, koji je postojao i u mitsko vreme, ali nije bio dominantan. I na samom kraju sveta, na Crnom moru, možemo govoriti o centralnom i perifernom. Iz prspektive Trahile, zaseoka severno od Toma, grad nastanjen ljudima izgleda sigurno i pitomo. Iz divljine planinskog kraja svetla u Tomima znače utočište, dok iz blizine osvetljavaju marginalno naselje. Meda se uvek uspostavlja u odnosu na nešto. U odnosu na Rim Tomi su apsolutni kraj sveta, ali u odnosu na Trahilu, koja je višestruko granična i htonska jer je nenastanjena, smeštena na planini i severu, oni menjaju značenje. Crno more zadržava svoje obeležje bez obzira o kom se naselju govori.

Jedna Ransmajerova junakinja je tipično biće na morskoj granici. To je Eho, poput svih junaka romana preuzeta je iz Ovidijevih *Metamorfoza* i antičkog mita. Ona živi na medi kopna i vode, u pećini u Zalivu balustrada, u kom talasi grme tako da se od buke vetra i vode ne čuje govor, već samo krici (Ransmajer 2003:109). More je tu najduže pod ledom, pa je još dalje od ljudi, još surovije od onog koje zapljuskuje grad. Sama Eho je marginalno biće jer je povučena, sama, neuklopljena u svet, jer ima telesnu anomaliju, mrlju od peruti koja se pomera po telu, jer u pećini u kojoj živi (opet htonski prostor) prima muškarce... Time joj odgovara stanište pored vode, odnosno granice. U krhkom prijateljstvu sa Kotom, glavnim junakom i istorijskim prijateljem Ovidija Nazona, ona ga vodi u šetnje po vrletnim obalama, u divljinu, klisure, dubodoline, klance, na litice, preko divljih potoka – u prostore koji su njoj bliski, a za njega marginalni i opasni, i on jedva uspeva da je prati. Zatim šetaju uz samo more, koračaju ivicom kopna i vode po još jednoj granici. A more briše njihove tragove na crnom pesku (Ransmajer 2003:111), čuvajući do kraja svoju odvojenost od čoveka. Kada Eho nestane tokom jedne olujne noći, Kota silazi u susret moru da je traži, kao da je u njega nestala, našavši

put u drugi svet. Dok uzvikuje njeno ime, vraća mu se samo glas, čuje se samo odjek u još jednoj aluziji na *Metamorfoze*. Eho je za vodu vezana i time što baš ona priča priču o potopu, o Deuklionu. Spajajući junakinju i vodu, pisac nam ostavlja mogućnost da povodom njegovog romana razmišljamo o Crnom moru kao kraju sveta ili kao *poslednjem svetu*.

Posebnost mesta na Crnom moru vidi se i u aluziji da u zimskoj oluji vodena koprena i magla obavijaju grad (Ransmajer 2003:180), a ljudsko vreme se zaustavlja (Ransmajer 2003:181). Ta neodređenost, spoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti osobena je za mitsko poimanje vremena. Jednovremeno postoje spoj sinhronije i dijahronije i nehomogenost koja se najbolje vidi u podeljenosti na sakralno i profano. Neodređenost istorijskog trenutka u romanu takode se ukalapa u ova značenja i ukazuju na specifične veze vremena i prostora – kako u delu savremene književnosti, tako i u njegovom mitskom predlošku.

Bez obzira da li se radi o mitu, istoriji ili književnosti, vodene površine ostaju tipična granična mesta. Razmišljanjući o Argonautima, Ovidiju ili Koti, otkrivamo složenost simbola vode. U opisima vodenih površina estetska dimenzija i poetska funkcija preovladavaju. U strukturi romana, pesama ili mitova estetsko se otkriva na drugom nivou, voda ulazi u strukturu dela, dobijajući književnoteorijski značaj. U antropološkom sloju ovaj element sveta neodvojiv je od ljudskih verovanja, običaja i obreda, od šireg kulturnog konteksta. On otkriva, bez obzira na medij u kom se javlja, suštinsku prirodu čoveka. Veći značaj dobijaju referencijalna i metajezička funkcija, dok se ostale takode proučavaju u širem antropološkom okviru.

-
- 1 Za Kavkaz, znači u crnomorskoj oblasti, okovan je Prometej, kome orao svakog dana kljuje jetru dok ona preko noći zarasta. Kažnjen je pošto je podario ljudima vatru i postao je simbol izgnanika i u budućim milenijumima.
 - 2 U svojoj višestrukoj prirodi, voda se uklapa i u nebeski, i u zemaljski, i u podzemni svet. U grčkoj mitologiji akvatička priroda podzemnog sveta vrlo je razvijena. Ulaz u Tartar nalazi se na izvoru Okeana. Ljudi odlaze u smrt vodenim putem, prelazeći poslednju granicu između živih i mrtvih u Haronovom čunu. Grčki mitovi pominju veći broj reka donjeg sveta: Stiks, Aheron, Letu... Atinjani preko mora idu u izgnanstvo.
 - 3 Fraj u morskoj nemani vidi more samo (Fraj 1985:237). Tako pobeda nad čudovištem iz mora postaje pobeda neba nad vodom, kosmosa nad haosom. Naravno, kadgod govorimo o vodi, moramo imati na umu njenu ambivalentnost. Koliko razara, toliko učestvuje i u stvaranju.
 - 4 Videti tekst Christiane Sourvinou-Inwood u Lowell Edmunds, *Approaches to Greek Myth*, The John Hopkins University Press, Baltimore, London 1990.
 - 5 U grčkoj mitologiji još je jednoj junakinji smrt zamenjena životom na Crnom moru. Dok je u jednoj varijanti mita Ifigenija, Agamemnonova ćerka, zaista žrtvovana Artemidi da bi grčki brodovi mogli da isplove za Troju, po drugoj je zamenjena košutom, nju je boginja prenela u svoj hram na Tauridi, današnjem Krimu, gde je postala njena sveštenica.
 - 6 Na Crno more bila su proterana tri velika izgnanika: Prometej u mitu, Ovidije u starom i Puškin u novom veku.
 - 7 Svet umrlih povezan je sa Severnim morem i maglama i u germanskoj mitologiji.
 - 8 Takav je slučaj sa mnogim vodenim božanstvima (Okean, Posejdon, Tetida, Nerej...) ali i sa bićima niže mitologije poput nerejida, nimfi...

LITERATURA

- Biderman, H. 2004. *Rečnik simbola*. Prev. M. Živanović, H. Čopić i M. Tarar-Tutuš. Beograd: Plato.
- Budimir, M. i M. Flašar. 1986. *Pregled rimske književnosti*. Beograd: Naučna knjiga.
- Edmunds, L. 1990. *Approaches to Greek Myth*. Baltimore / London: The John Hopkins University Press.
- Elijade, M. 2003. *Sveto i profano*. Prev. Z. Stojanović. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fraj, N. 1985. *Veliki kodeks*. Prev. D. Kujundžić. Beograd: Prosveta.
- Grevs, R. 1974. *Grčki mitovi*. Prev. G. Mitrinović-Omčikus. Beograd: Nolit.
- Jakobson, R. 1991. *Lingvistika i poetika*. Prev. R. Bugarski. U P. Milosavljević (ur.) *Teorijska misao o književnost*. Novi Sad: Svetovi, 523 – 531.
- Kasirer, E. 1985. *Filozofija simboličkih oblika (Mitsko mišljenje)*. Prev. O. Kostrešević. Novi Sad: Dnevnik / Književna zajednica Novog Sada.
- Nazon P. O, 1995-1999. *Pisma sa Ponta*. Prev. M. Milanković-Krzanić. *Istočnik*, godina IV-VIII, sveske 13-30.
- Nazon P. O. 1992. *Tužne pesme*. Prev. V. Jagličić. Kragujevac: Književni klub Katarine Bogdanović / Narodna biblioteka Vuk Karadžić.
- Prop, V. 1990. *Historijski korijeni bajke*. Prev. V. Flaker. Sarajevo: Svjetlost.
- Puhvel, J. 1988. *Comparative Mythology*. Baltimore / London: The John Hopkins University Press.
- Ransmajer, K. 2003. *Poslednji svet*. Prev. Z. Krasni. Beograd: Geopoetika.

SUMMARY

THE BLACK SEA AT THE END OF THE WORLD

The Black Sea is an example of the mythical boundary between the cosmos and chaos, the centre and periphery, the known and unknown. It reveals mythical meaning of the possibility to change the death for the life at its coast. The Black Sea is observed in the myth, history and literature. In the myth of Argonauts it represents the quest as a part of initiation. In Ovid's destiny it is connected with his literature. The accent is on the contrast between the sea and Rome. The water boundary is also connected with motifs of exile and art in the novel *The Last World* by Christoph Ransmyr. The bond between the marginal place and the marginal character is crucial for the new interpretation of the mythic problem.

KLJUČNE REČI: Crno more, mitska granica, Argonauti, Ovidije, književnost.